

האסלאם בשירות השלום: הרבדים הדתיים של 'הסכם אברהם'

אופיר וינטר ויואל גוז'נסקי

פנייתה של איחוד האמירויות להסכם נורמליזציה עם ישראל זיכתה אותה בברכות ממצרים, מעומאן, מבחריין וממאוריטניה, אולם נתקלה בביקורת חריפה מצד כוחות אסלאמיסטיים ומצד הרשות הפלסטינית, שהאשימוה בחריגה מהשורה הערבית והאסלאמית. בעוד עיקר השיח בישראל עוסק באינטרסים המדיניים, הביטחוניים והכלכליים הגלומים בהסכם פורץ הדרך, תשומת לב פחותה ניתנת לאתגר הנורמטיבי-דתי הכרוך בהכשרתו. הפולמוס שניטש בין איחוד האמירויות ליריביה סביב הלגיטימיות הדתית של ההסכם עם ישראל מדגים את גמישותה של ההלכה האסלאמית ואת יכולתה למלא תפקיד חיובי בגיוס תמיכה ציבורית רחבה בשלום ובנורמליזציה בדעת הקהל הערבית והאסלאמית. מרכזיותם של הרבדים הדתיים בראיית אבו-דאבי את ההסכם צריכה להילקח בחשבון גם על ידי קובעי המדיניות בירושלים.

איחוד האמירויות פועלת במשך שנים, וביתר שאת בעשור האחרון, להפצת דוקטרינה דתית-פוליטית שמגדירה את השלום כערך אסלאמי ורואה בו רכיב יסוד בזהותה הלאומית. זאת, כאלטרנטיבה רעיונית וערכית לתפיסות הרדיקליות של האסלאם הפוליטי נוסח האחים המוסלמים וכוחות הסלפיה-ג'יהאדיה באזור. מאמצים אלה מסייעים לטיפול האתוס הלאומי של המדינה, משרתים את החזון האנטי-אסלאמיסטי שהיא חותרת לקדם במזרח התיכון ותורמים לבניית דימויה הבינלאומי כמעוז של חופש דת, פלורליזם ורב-תרבותיות.

הפדרציה המפרצית הקימה ב-2016 משרד ממשלתי לקידום סובלנות והכריזה על 2019 כ"שנת הסובלנות", שבמסגרתה אירחה מפגש פסגה בין האפיפיור ושיח' אל-אזהר, הסמכות הדתית העליונה במצרים ובעולם הסוני. שני מנהיגי הדת גיבשו יחדיו את מסמך 'האחוה האנושית', שמטרתו המוצהרת קידום שלום עולמי וחיים משותפים בין בני כלל הדתות. ב-2022 אף צפוי להיפתח באבו-דאבי מתחם 'בית משפחת אברהם', שיכלול מסגד, כנסייה ובית כנסת, והוא נועד לקדם ערכים המשותפים לשלוש הדתות המונותאיסטיות ולעודד הבנה הדדית וקבלת האחר בקרב כלל המאמינים.

תהליך הנורמליזציה המתגבש בחסות אמריקאית בין ישראל לאיחוד האמירויות התעצב ברוח פייסנית זו, והוא משווק בין היתר כהתקרבות דתית מחודשת בין מוסלמים, יהודים ונוצרים. הוא כונה על ידי מנסחיו 'הסכם אברהם', על שם אבי שלוש הדתות המונותאיסטיות. בהכרזה על אודות ההסכם נכלל סעיף (שאמור לקבל ביטוי גם בהסכם עצמו), ולפיו "לכל המוסלמים שפניהם לשלום יותר לבקר ולהתפלל במסגד אל-אקצא, והאתרים הקדושים האחרים בירושלים יישארו פתוחים בפני מאמינים שוחרי שלום מכל הדתות". בנוסף, מוסדות דת רשמיים וחכמי הלכה באיחוד האמירויות העניקו גיבוי הלכתי למהלך.

גם הסכמי השלום שחתמה ישראל עם מצרים וירדן זכו בשעתם לגושפנקה הלכתית מטעם פוסקי הלכה פרו-ממסדיים, שביקשו לסייע למשטריהם לגייס לגיטימציה למפנה המדיני הדרמטי ולהדוף

ביקורות אסלאמיסטיות. כפי שהנשיא סאדאת והמלך חוסיין ספגו מתקפות מצד האחים המוסלמים בארצותיהם, אשר ממאנים גם כיום להכיר בישראל, כך יורש העצר מוחמד בן-זאיד מותקף בידי הציר האסלאמיסטי של ימינו. נשיא טורקיה רג'פ טאיפ ארדואן איים לסגור את שגרירות ארצו באבו-דאבי עקב ההסכם, איראן הגדירה אותו כ"סכין בגב כל המוסלמים", ואילו חמאס רואה בו בגידה במאבקו של העם הפלסטיני. המטיף אחמד אל-ריסוני, יו"ר ההתאחדות העולמית של חכמי ההלכה המוסלמים היושבת בדוחה וממונת על ידי קטר, קבע כי "האיסור על נורמליזציה [עם ישראל] משמעו איסור על גול, על כיבוש ועל יתר הפשעים שבוצעו ומבוצעים על ידי הציונים ומדינתם זה שמונה עשורים".

אשר לביקורת באיחוד האמירויות, פעילי אופוזיציה – חלקם גולים הקשורים לקטר – האשימו את השלטון בהפרת סעיף 12 בחוקה, המחייב סולידריות ערבית ואסלאמית. הללו מיהרו להקים אגודה למאבק בנורמליזציה, שאימצה כלוגו את כיפת הסלע בירושלים. הודעת היסוד של האגודה נחתמה בפסוק "עזרו זה לזה במעשים טובים וביראת שמים, ואל תעזרו זה לזה לפשוע ולהתנכל" (2: 5), שנועד להבליט את הסתירה, לשיטתם, בין התמיכה המתחייבת בבעיה הפלסטינית לקשרים המוקצים מחמת מיאוס עם ישראל.

איחוד האמירויות לא נרתעה מהפולמוס ההלכתי בדבר הלגיטימיות של ההסכם. הטיעון העיקרי שעלה בגילוי דעת מטעם המועצה לפסיקת הלכה של איחוד האמירויות, הסמכות הדתית העליונה בפדרציה, הוא שההסכם עם ישראל הנו 'מצלחה' (מילולית: אינטרס), קרי מעשה המשרת את מטרות העל של ההלכה האסלאמית. השימוש במנגנון ה'מצלחה' מאפשר למשטר באבו-דאבי לטעון כי ההישגים הפוליטיים הגלומים בהסכם עם ישראל נושאים בחובם גם ערך דתי. יושב ראש המועצה, שיח' עבדאללה בן-ביה, הבהיר כי כיוון ההסכם נמצא בסמכותו הבלעדית והריבונית של השליט, לאחר שהגיע למסקנה שהוא מביא לביטול החלת הריבונות הישראלית בגדה המערבית, משרת את פתרון הבעיה הפלסטינית, מעודד את השלום, מרחיק מלחמות ומגפות ומועיל לאנושות.

בנוסף, איחוד האמירויות הצדיקה את מהלכיה בעזרת תקדימי עבר אסלאמיים, בהם הסכם חודיביה שערך ב-628 הנביא מוחמד עם עובדי האלילים במכה. בן-ביה כתב כי "בשריעה יש דוגמאות רבות ויסודות הלכתיים סדורים לסוגיות כאלה של פיוס ושלווה המתחייבים מתוקף הנסיבות וטובת כלל הציבור המוסלמי". כפי שמתנגדי ההסכם ציטטו פסוקי קוראן, תומכיו נסמכו פסוקים נגדיים המעידים על העדפת האסלאם את דרך השלום, דוגמת "אם ייטו לשלום, נטה לו גם אתה" (61: 8). ראש הוועד הציבורי לעניינים אסלאמיים ולהקדשים באמירויות, ד"ר מוחמד מטר סאלם אל-כעבי, הצהיר כי ההסכם עם ישראל עולה בקנה אחד עם עקרונות האסלאם הדוגלים בשיתוף פעולה בין בני כל הדתות ועם מסמך 'האחוה האנושית' מ-2019. עוד לדבריו, ההסכם תורם לחיזוק התדמית הבינלאומית של איחוד האמירויות כמדינה שמובילה מגמות של שלום וסובלנות.

לצד מתקפות אסלאמיסטיות, איחוד האמירויות מתמודדת עם מחאות מצד הרשות הפלסטינית. רמאללה ראתה בהשעיית הסיפוח תמורה בלתי מספקת לסטיית של אבו-דאבי מיוזמת השלום הערבית, שהתנתה את הנורמליזציה עם ישראל בהסדר עם הפלסטינים על בסיס קווי 1967. המופתי של ירושלים, מוחמד חוסיין, אף פסק כי ייאסר על עולי רגל מאיחוד האמירויות להתפלל במסגד אל-אקצא. הקאדי הראשי של פלסטין ויועצו של אבו-מאזן לענייני דת, מחמוד אל-הבאש, הוסיף כי כל מוסלמי שאינו פלסטיני יגיע להתפלל במסגד על בסיס הסכם הנורמליזציה בין ישראל

לאמירויות "אינו רצוי". החשש הפלסטיני הוא שבזכות ביקורים כאלה תבסס ישראל את דימויה כמדינה המתירה חופש פולחן ותחזק את אחיזתה במקומות הקדושים. התייצבות הרשות הפלסטינית לצד הציר האסלאמיסטי ונגד מדינות הציר הפרגמטי, להן היא מקורבת, ממחישה את הבידוד האזורי שאליו נקלעה רמאללה עקב ההסכם, ואת צומת ההכרעה הקשה שבו היא מצויה.

בתגובה לביקורות הפלסטיניות נחלצה לעזרת איחוד האמירויות בעלת בריתה מצרים. ד"ר עבאס שומאן, מבכירי חכמי אל-אזהר, שלל את האיסור על אזרחי האמירויות לבקר באל-אקצא, בקבעו כי אינו מכיר תקדים הלכתי המונע מאדם, מקבוצה או מעם להתפלל במסגד כלשהו בשל עמדתה הפוליטית של מדינתו. שומאן אף תהה מדוע הפלסטינים אינם אוסרים תפילות של אזרחי טורקיה וקטר באל-אקצא, חרף העובדה שמדינותיהם מקיימות נורמליזציה ארוכת שנים עם ישראל בתחומים הכלכליים ואף צבאיים.

יצוין כי במקרה של עומאן, האינסטנציה הדתית העליונה – הנהנית מעצמאות מסוימת – לא התיישרה באופן מלא עם זו המדינית, אפשר במטרה לפגוע בפוטנציאל ההתקרבות בין עומאן לישראל. חרף תמיכתה הפומבית של עומאן במהלך של איחוד האמירויות, הוציא המופתי של הסולטנות, שיח' אחמד אל-ח'לילי, פסק הלכה שיצא בתקיפות נגד ההסכם המתגבש, הגדיר ביקור באל-אקצא כנורמליזציה פסולה וקבע כי "שחרור אל-אקצא ושחרור האדמה סביב המסגד הינם חובה מקודשת של האומה [המוסלמית] כולה".

משמעויות

דת האסלאם ממלאת תפקיד מרכזי בשיח הפוליטי במרחב הערבי, בין היתר כאמצעי של השלטונות להכשיר לבבות ולגייס תמיכה עממית בסדר החברתי-פוליטי הקיים ובמדיניות המשטרים. מנהיגים ערבים נעזרים בממסדים הדתיים המתוקצבים בכספי המדינה כדי להדוף התנגדויות אסלאמיסטיות ולהכשיר מהלכים פוליטיים שנויים במחלוקת, מבית ומחוץ. שאלת היחסים עם ישראל שופכת אור נוסף על מעמד הממסדים הדתיים בכל מדינה ומדינה ועל טיב הזיקה המתקיימת בהן בין דת לפוליטיקה. יתרה מכך, היא חושפת את עומק השסע המפלג את העולם הערבי והמוסלמי בן-זמננו בין הציר הפרגמטי שבמרכזו מצרים, איחוד האמירויות וערב הסעודית, לבין הצירים הרדיקליים בהובלת טורקיה ואיראן.

הוויכוח בין הצדדים מדגים כי לאסלאם כדת אין עמדה מוסכמת ביחס לשלום ולנורמליזציה עם ישראל. אדרבה, לשחקנים מתחרים בעולם הערבי והאסלאמי יש עמדות שונות בנושא, ולעיתים אף סותרות, ואלה גם אלה תובעים מונופול על פירוש הקנון הדתי בהתאם לצרכיהם ולתפיסותיהם הפוליטיות. חשיבות הפולמוס ההלכתי בהכשרת היחסים עם ישראל נובעת ממשקלו הרב של האסלאם כמקור לגיוס לגיטימציה פוליטית בחברות בעלות אופי מסורתי. בנוסף, ההצדקות האסלאמיות לשלום נועדו לרכז את הדיסוננס הקוגניטיבי הכרוך במעבר מסכסוך ארוך שנים עם ישראל, המלווה במתח דתי, ליחסים גלויים.

הצירים האזוריים המתחרים מציגים מודלים פוליטיים, רעיוניים וערכיים נבדלים - סובלנות מול קנאות, לאומיות מול טרנס-לאומיות, סתגלנות מול מהפכנות. לישראל, מצדה, אינטרס בעידוד הציר הפרגמטי התומך בשלום ובנורמליזציה ובהיחלשות רעיונות רדיקליים השוללים אותם. הפירות המיוחלים של ההסכם בין ישראל לאיחוד האמירויות הוגדרו כ'מצלחה', וקיבלו מטרייה הלכתית, אך הם משקפים שאיפות קונקרטיות - מדיניות, כלכליות ואחרות. ככל שפירות אלה אכן

יתגשמו ויטיבו עם מדינות ועמי האזור, כך תגבר הלגיטימיות הפוליטית והדתית של השלום עם ישראל וייחלשו טיעוני הנגד.

לבסוף, על רקע ההסכם, בולט הפער בין מרכזיות הרבדים הדתיים בשיח היוצא מאיחוד האמירויות לעומת שוליותם בשיח הישראלי. מן הראוי שגורמים ממשלתיים, אזרחיים ודתיים בישראל יפעלו למילוי החלל ולמיצוי הפוטנציאל החיובי הטמון בממד הבין-דתי של היחסים. האגן הקדוש בירושלים הוזכר מפורשות בהסכם, ויש לטפח סביבו חזון מכיל, בשיתוף פעולה עם מדינות השלום (בדגש על ירדן), ובמידת הניתן גם עם הרשות הפלסטינית.